

Аскерова І. А.,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри слов'янських мов
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова

ПОЛЬСЬКИЙ ЕМОТИВ *BAĆ SIĘ* «БОЯТИСЯ»: СИНХРОННО-ДІАХРОННА ХАРАКТЕРИСТИКА

Анотація. Стаття присвячена комплексному опису семантико-структурних та валентісних характеристик емотива пол. *bać się* на сучасному синхронному зрізі, а також здійсненню поглибленого історико-етимологічного аналізу відповідної лексеми (та її дериватів). Страх є одним із фундаментальних психічних феноменів. Мовною свідомістю він сприймається й оцінюється як негативно конотований душевний стан, проте, з погляду біології і психології, це переживання відіграє важливу захисну реакцію людини (тварини) перед обличчям реальної чи позірної небезпеки. Досліджувана емоція достатньо широко об'єктивована у польській мові. До лексико-семантичного поля «Страх» входить низка вужчих парадигматичних утворень: група відчуття страху, група спричинення страху, група схильності до відчуття страху, група появи страху та ін. Для номінації та дескрипції відповідної емоції у польській мові використовуються всі повнозначні частини мови – іменники, прикметники, дієслова і прислівники, а також аналітичні форми й фразеологічні звороти. Аналіз фреквенційних показників і семантичних ознак довів, що до ядра відповідного лексико-семантичного поля належить вербатив *bać się*, який позначає сильне емоційне переживання страху. Мотивацією пол. *bać się* є, як правило, відчуття безпосередньої, реальної загрози, тоді як в похідних емотивах *obawa*, *bojaźń* сема «інтелектуальна оцінка ситуації» переважає над змістом «емоція, переживання». Експерієнцером таких переживань, як *obawa*, *bojaźń* виступає переважно людина; емоція, вербалізована за допомогою дієслова *bać się*, властива як людині, так і іншим живим істотам. Аналізоване дієслово має великий словотвірний потенціал, що виявляється в наявності низки похідних формацій. Дослідження валентісних характеристик емотивного предиката дозволило встановити моделі керування відповідного вербатива та синтаксичні конструкції, до складу яких він уходить.

Здійснений історико-етимологічний аналіз пол. *bać się* довів, що це дієслово, як і похідний від нього іменник *bojaźń*, входить до спільнослов'янського лексичного фонду; лексема *obawa* належить до групи польсько-чесько-словацько-українських ізоглос. Вивчення емотивної лексики у двох хронологічних площинах – синхронії і діахронії – доводить доцільність і ефективність такого поєднання у плані встановлення й аналізу відповідного фрагмента мовної картини внутрішнього світу людини. Реконструкція первісної внутрішньої форми назв емоцій дозволяє повніше розкрити їхнє цілісне значення в польській мові і культурі, а простеження значеннєвої та формально-дериваційної еволюції цих одиниць дає змогу детальніше висвітлити зміни, що відбувалися у свідомості та світосприйнятті носіїв мови.

Ключові слова: емотивна лексика, мовна картина світу, семантика, етимологія, внутрішня форма слова, синхронія, діахронія.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. У фокусі сучасного мовознавства перебувають лінгвокогнітивні та лінгвокультурологічні аспекти вивчення мовних одиниць, адже мова у парадигмі наукових пошуків сьогодення розглядається не просто як інструмент комунікації, а як цінне джерело інформації, що накопичували народи впродовж багатьох століть свого існування. Ця інформація втілена у мовній картині світу, важливим фрагментом якої є концепти внутрішніх почуттів і переживань – як позитивних, так і негативних. Останні, зокрема образи страху, глибоко закорінені у польській мовній свідомості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі лексичні та фразеологічні засоби, що використовуються для номінації / вираження емоції страху, вже розглядалися польськими лінгвістами у працях із семантики чи лінгвістичного аналізу художнього тексту (І. Новаковська-Кемпна, А. Спагінська-Прушак, А. Карась, К. Томчак, Е. Єнджейко, М. Якубович та ін.), однак вони все ще не дістали всебічного наукового опису. Слід особливо підкреслити, що діахронний аспект цього лексико-семантичного поля досі залишається найменш висвітленим у сучасних лінгвополоністичних студіях.

Формування мети статті. Метою статті є комплексний аналіз семантики, структури та валентісних ознак вербатива пол. *bać się* на сучасному синхронному зрізі з характеристикою його історичного підгрунтя. **Об'єкт** дослідження становить польський емотив *bać się*, який належить до ядра семантичного поля «Страх» у польській мові, а також його деривати, що позначають це негативно конотоване психічне переживання (*bojaźń*, *obawa* та ін.). **Предметом** є семантичні, граматичні та лінгвокогнітивні властивості зазначених лексичних одиниць.

Матеріалом для аналізу слугували численні тлумачні, фразеологічні, етимологічні, історичні та діалектні лексикографічні джерела польської й інших слов'янських мов, словники синонімів і близькозначних слів, Національний корпус текстів польської мови, а також наукові розвідки у галузі психології емоцій та почуттів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Страх є одним з найважливіших емоційних переживань у житті людини. І хоча, як правило, в оцінному плані ця емоція беззастережно кваліфікується як негативно конотований душевний стан, психологи ж убачають у страху захисну біологічну реакцію

людини (тварини) в ситуації реальної або позірної небезпеки для її здоров'я та благополуччя [1].

Страх – це результат когнітивної оцінки потенційно небезпечної ситуації. Суб'єктивно він може переживатись як передчуття, невпевненість, повна незахищеність, ненадійність свого становища, як загроза (фізична або психологічна) своєму існуванню [1]. У стані страху людина намагається припинити вплив на себе небажаного фактору й для цього ладна сховатися, втекти тощо. Страх виявляється в двох основних формах – пасивно-захисних реакціях (наприклад, у заціпенінні, ступорі з загальним м'язовим напруженням, дрижанням) та активно-захисних реакціях (у мобілізації своїх можливостей для попередження небезпеки за допомогою втечі).

Зовнішні прояви страху досить характерні: у людини дрижать руки, ноги, нижня щелепа, зривається голос, ширше розкриті очі тощо. Вегетативні зміни при сильному страху також яскраво виражені. Це, як правило, прискорення серцевих скорочень, підвищення, рідше – зниження артеріального тиску, порушення ритму дихання, «холодний» піт, зблідніння, розлад кишечника та деякі інші показники.

У межах семантичного поля страху в польській мові можна виділити такі групи:

1. Група **відчуття страху**: іменники *strach, obawa, lęk, przerażenie, trwoga, niepokój, zaniepokojenie, przestrach, bojaźń, panika, popłoch, groza, trema, cykor*; дієслова *bać się, obawiać się, lękać się, przerażać się, trwożyć się, niepokoić się, przestraszyć się, wystraszyć się, płoszyć się, drżeć, trząść się, drętwieć, tremować się, truchleć*; прикметники і дієприкметники *przerażony, przestraszony, zaniepokojony* та ін.; аналітичні форми *czuć / poczuć strach, trwogę, żywić obawę, żyć w niepokoju / w trwodze, lęk dręczy kogoś, niepokój trawi kogoś, trwoga ściska czyjeś serce* тощо; фразеологічні звороти *mieć stracha / boja / cykorię / pietra / mojra, dusza siedzi komuś w piętach (ze strachu), siedzi komuś na ramieniu; nogi drżą / uginają się komuś / pod kimś ze strachu, łydki trzęsą się komuś z przerażenia; krew krzepnie / lodowacieje / staje / stygnie / ścina się / zastyga w kimś / w czyichś żyłach; śmiertelne poty biją / uderzają na kogoś (ze strachu, z trwogi); serce bije / wali komuś jak młotem, zamiera / podchodzi do gardła ze strachu / od strachu / z trwogi / ze zgrozy* та ін.

2. Група **спричинення страху**: іменники *postrach, groza* (у першому значенні), *strach* (у другому і третьому значенні), *groźba, straszdyło*; дієслова *niepokoić, płoszyć, przerażać / przerażać, straszyć, przestraszyć / przestraszać, postraszyć*; прикметники і дієприкметники *groźny, niepokojący, przeraźliwy, przerażający, straszliwy, straszny*, а також утворені від них прислівники *groźnie, niepokojąco, przeraźliwie, przerażająco, straszliwie, strasznie* тощо; вербо-номінальні конструкції – *budzić strach / trwogę / niepokój / obawę, napawać strachem, napelniać trwogą, wywołać niepokój*; фразеологічні звороти *napędzić komuś strachu / pietra / cykora* тощо.

3. Група **схильності до відчуття страху**: прикметники *bojaźliwy, lękliwy, płochliwy, strachliwy, trwożliwy*; відприкметникові прислівники й іменники – *lękliwie, bojaźliwie; lękliwość, bojaźliwość, tchórzostwo*, а також іменники-назви осіб, які схильні до відчуття аналізованої емоції, – *panikarz, tchórz, cykor* та діалектні форми *bojas, bojaźliwiec, boin* (жін. р. *boinka*), *bojacz* (жін. р. *bojaczka*), *bojahur, straxlińc, straxoblivc* та ін.

4. До групи **появи страху** належать такі аналітичні конструкції, як *strach oblatuje, strach / lęk / niepokój / przerażenie ogarnia, niepokój wkrada się do serca, strach pada na kogoś, trwoga opanowuje kogoś, strach zakrada się do serca / duszy / mózgu, trwoga / postrach pada na kogoś, niepokój wzrasta w duszy, wkrada się do serca; фразеологічні звороти – dusza idzie / ucieka komuś w pięty, serce zamiera / podchodzi do gardła ze strachu* та ін.

5. Групу **опанування страху** складають переважно аналітизми: *zdławić strach, opanować lęk, zwalczyć bojaźń* та ін.

6. До групи **зникнення страху** належать конструкції *ochłnąć ze strachu / z przerażenia, obawa pierzcha / ustaje* тощо.

7. Групу **вираження страху** утворюють конструкції *strach / trwoga / przerażenie / przestrach / niepokój maluje się na czyjejs twarzy / w czyichś oczach, wypowiadać obawy* тощо.

8. У межах групи **результатів стану страху** функціонують фраземи *zastygnąć / zemdleć ze strachu, oniemić z przerażenia, umrzeć ze strachu / z trwogi, najeść się strachu, komuś włosy stanęły dęba ze strachu* тощо.

Як антонімічні найменування до позначень страху словники польської мови фіксують лексеми *bitność, wojowniczość, śmiałość, dzielność, nieustrasność, bohaterstwo, heroicność, twardość* та деякі інші [SA, с. 804-805]. Уважаємо, що ці одиниці можна кваліфікувати як протилежні за змістом лише до групи схильності до відчуття страху, оскільки вони виражають не емоційний стан особи як такий, а радше стійкі риси її характеру. Відтак полярної позитивно маркованої пари до семантичного поля страху в польській мові не існує.

За даними Частотного словника сучасної польської мови, найбільшу частотність має вербатив *bać się* (122). На другому місці розташовується субстантив *strach* (44). Інші синонімічні найменування характеризуються значно нижчою частотністю вживання, пор. *lęk* (14), *przerażenie* (10), *popłoch* (4) та ін. [SFPW].

Вербатив *bać się* тлумачиться у словниках польської мови як: 1. "відчувати страх" (*bać się ciemności, piorunów, kary*); 2. "непокоїтися, турбуватися про когось, щось" (*bać się o zdrowie, o przyszłość, o dzieci*); 3. по відношенню до рослин і предметів "не підлягати шкідливим впливам чогось" (*drzewa iglaste nie boją się mrozu*); 4. "не насмілюватися, не наважуватися щось зробити" (*bać się coś powiedzieć, zrobić*) [SJPSz 1, с. 104]. З наведених сенсів лише перше є позначенням аналізованого емоційного стану, а серед інших найближчим є четверте.

А. Вежбицька, описуючи семантичну структуру емотива пол. *bać się*, пропонує таку його дефініцію: «Він боїться = він відчувається приблизно так, як ми відчуваємося, коли вважаємо, що з нами може статись щось погане, і хочемо, щоб цього не сталося» [2, с. 39]. При цьому авторка наголошує на наявності семантичного компонента «хочемо, щоб не...». В основі страху, на думку дослідниці, лежить бажання, щоб не сталося те, що не залежить від нашої волі.

З морфологічного погляду, *bać się* є дієсловом недоконаного виду, яке не має своєї аспектуальної пари. Натомість, із семантичної точки зору, такою парою можемо вважати дієслово *przestraszyć się* та його корелят *wystraszyć się*, що мають значення «несподівано відчувати страх, перелякатись» [SJPSz 2, 961].

Дієслово *bać się*, як правило, є двовалентним. У реченні воно поширюється суб'єктом (назвою людини / тварини, які зазнають емоції) і об'єктом (назвою загрози). Приклади сполучуваності аналізованої лексеми можна поділити на кілька груп:

• "Дієслово *bać się* + іменник у Р.в.", що вказує на причину виникнення страху: *bać się ojca, własnego cienia, nosu, ciemności*.

• "Дієслово *bać się* + прийменник *o* + назва об'єкта чиєїсь турботи, опіки у 3. в". Представлена модель ілюструє друге значення вербатива *bać się*, а саме "непокоїтись, турбуватись про когось, щось", наприклад, *bać się o dziecko, o przyszłość* [SFJP 1, 93] – "Podobno *boi się o młodszych synów, żeby się nie zarazili od ojca*" (СКМ 1999, nr 8), "*Boję się o nią, kiedy długo nie wraca do domu*" (Karan 1995, nr 9-10), "*Dziś w Polsce ponad połowa mieszkańców boi się o swoje miejsce pracy*" (RP 2001, nr 05.19). Наведені приклади свідчать про те, що об'єктами досліджуваного переживання є близька людина, робота, матеріальні цінності, тобто все те, що важливе для особи і з чим вона емоційно пов'язана. При цьому ментальний компонент переважає над власне душевним. До цієї групи належить також фразеологізм *bać się o własną skórę*, значення якого С. Скорупка трактує як "побоюватися за власну справу або за власну особу", пор.: "*Każdy bał się o własną skórę*" [SFJP 1, c. 93].

• "Дієслово *bać się* + підрядне з'ясувальне речення, приєднане сполучниками *że, co*", що вказує на причину виникнення страху: "*Ostatnie zdanie chłopiec wykrzyknął tak głośno, jakby bał się, że mu ktoś przeszkodzi w wypowiedzeniu się do końca*" (Піомык 1953, nr 11), "*Trochę bała się, co będzie, gdy pokaże się w Pałae*" (Świdorski B. Słowa obcego).

• "Дієслово *bać się* + дієслово в інфінітиві в ролі додатка": "*Mówiłam ci, że bałam się dzisiaj jechać tym autobusem*" [розмова про щоденні справи], "*Boję się wyjść, – powiedziała*" (Przybylska E. Dotyk motyla), "*Nie myślał w tym momencie o tym, że boi się powiedzieć, a wiem, że coś nie tak jest*" (розмова про школу).

• Зворот з дієсловом *bać się* в наказовому способі "*Bój się (bójcie się) Boga!*" "схаменись, задумайся": "*Bój się Boga, co ty się tak wiecznie martwisz*" [SFJP 1, c. 93].

• "*Nie* + дієслово *bać się* в наказовому способі" зі значенням "заспокойся": "*Podszedł do mnie i powiedział: "Nie bój się, wszystko będzie dobrze*" (Perspektywy 1980, nr 4), "*Nie spadnę, nie bój się*" (Stachura E. Sie).

• Фразеологічні звороти *bać się jak Boga / jak ognia / jak diabeł święconej wody / jak diabeł krzyża / jak nietopeż słońca / jak pies jeża* "дуже боятись" [NKPP 1, c. 47].

До групи спільнокоренових лексем у сучасній польській мові належить субстантив *bojaźń* "відчуття страху" (*drżać z bojaźni, odczuwać bojaźń*). Причиною виникнення цієї емоції є передбачення небезпечної ситуації, яка може завдати конкретної шкоди суб'єкту. При цьому істотним є те, що в семантичній структурі аналізованого емотива в польській мові переважає релігійний компонент, пор. *bojaźń Boga / Boża / Boska* "боязьн Бога; визнання сили, величі і святості Бога й залежності від нього" [PSWP 5, c. 128]. Цей субстантив мотивує прикметник *bojaźliwy* "такий, якого легко налякати; лякливий, полохливий" (*bojaźliwe dziecko*), від якого, у свою чергу, походять іменник типу *nomina essendi bojaźliwość (chorobliwa / wrodzona bojaźliwość)* і прислівник *bojaźliwie (oglądać się bojaźliwie za siebie)*.

Похідними вербатива *bać się* є також лексеми *obawa* "стан, відчуття невизначеності, неспокою щодо наслідків чогось; страх" (*mieć / żywić obawę; lekka, bezpodstawna obawa*) та *obawiać się* "відчувати страх, непокоїтись, боятись" (*obawiać się ciemności / choroby. Obawiać się ludzi*) [SJPSz 2, c. 385]. Як писав

К. Бродзінський у XIX ст., "*Obawa jest więcej, jak niespokojność, a mniej jak bojaźń*" [SW 3, c. 438]. А. Вежбицька, аналізуючи наведені вище лексеми, зазначає, що *obawa* є чимось наближеним до *strachu, trwogi i lęku*. Той, хто побоюється, також уважає щось за можливе і прагне, аби цього не сталося. Але в цьому випадку можливий стан речей не є таким страшним, як при страху й тривозі. *Obawa* взагалі не є емоцією: у змісті цього слова компонент "відчуваю" підпорядкований ментальному компонентові "мислю, думаю, вважаю", а отже, *obawiam się* є тотожним змістові "вважаю, що може статись щось і прагну, щоб цього не сталося" [2, c. 42]. При цьому досліджувана емоція є цілком контрольованою, про що свідчать мовні факти, пор. *uśpić obawę, rozproszyc obawy, obawa pierzcha / ustaje* тощо. Таким чином, в емоції *obawa, obawiać się* має місце інтелектуальна оцінка ситуації при майже повній відсутності переживання, пор.: "*Liczba zwolenników wejścia do Unii Europejskiej wzrosła do 40 proc. Największe obawy obywateli wywołuje jednak zanik tożsamości narodowej*" (Przekrój 2001, nr 2930), "*Kiedy z każdej strony docierają negatywne informacje, rynek obawia się coraz gorszej sytuacji finansowej*" (Radio RMF FM, 2001), "*Jej lekarz odradzał kosmetyczną operację: obawiał się komplikacji*" (Świdorski B. Słowa obcego).

Аналізуючи низку похідних вербатива *bać się*, варто згадати лексему *boj*, яка вживається виключно в розмовному звороті *mieć boja* й означає "боятись", пор.: "*Beldonek już wcale teraz nie wychodził na porębę, miał boja*" [SFJP 1, c. 107; SJPSz 1, c. 174]. Синонімічним можна вважати структурно близькі звороти *mieć stracha / cykora / tchórza / mojra / pietra* з аналогічним значенням. Цікавою є флексія цих субстантивів, оскільки закінчення *-a* у знахідному відмінку однини в сучасній польській мові мають лише іменники-назви істот (за винятком кількох виключень, властивих розмовній мові, на зразок *palić papierosa, zjeść kotleta, wysłać maila*), пор.: *mieć brata, mieć kota*, але *mieć dom, mieć komputer*. Наявність подібного закінчення у звороті *mieć boja* та ін. можна, зоврема, пояснити міфологічним уявленням про уособлений страх, мару, небезпеку. Понадто ж флексія *-a* є свідченням розмовного характеру вживання досліджуваних фразем.

Серед похідних формацій дієлова *bać się* фіксується значна кількість лексем типу *nomina attributiva* на позначення лякливої, боязкої людини, які не властиві польській літературній мові, натомість широко представлені в материкових діалектах, пор. *bojas, bojaźliwiec* [SGO, c. 34], *boin* (жін. р. *boinka*), *bojacz* (жін. р. *bojaczka*), *bojahur, bojahuz / bojahus, bojak* [SGP 2, c. 348], *bojak* (жін. р. *bojačka*), *bojin* (жін. р. *bojinka*) [Skasz 1, c. 54], *boja, bojda, bojaczek, bojaczka* [SGS 1, c. 120–121] та ін.

Перейдемо до історико-етимологічного аналізу вербатива пол. *bać się*. Він походить із форми плл. **bojati se*, що реконструюється на множині її безпосередніх відповідників у сучасних слов'янських мовах, а саме: пол. *bać się*, чес. *báti se*, слл. *bat' se*, влуж. *bojeć so*, нлуж. *bójas se*, укр. *боятися*, блр. *баяцца*, болг. *боя се*, макед. *bou се*, серб. *bojati се*, хорв. *bójati се*, слн. *bojati се, bati се* із загальним значенням "боятись".

Праслов'янське дієслово споріднене з лит. *bijóti(s)* "боятися", лтс. *bítiés* "боятись", лит. *bajùs* "страшний", *bájmė, báilė* "страх", дінд. *bháyatē* "боїться", авест. *bayente* "(вони) боятся", дінд. *bhīti-* "страх". Воно є атематичним за походженням. Зіставлення наведених вище форм, а також загальна типологічна закономірність напрямку фонетичного розвитку *i / ei* >

oj дозволяє припустити вторинність вокалізму в корені праслов'янського дієслова. Більш ранній вокалізм *i*, який виступав, як правило, у претерито-презентних формах, праслов'янській мові був невідомий. Щодо *-o-* вокалізму, то найвірогіднішою видається точка зору на нього як на первинний перфект з подальшою функцією теперішнього часу [Machek ESJCS, с. 27; Zubaty 1, с. 79–80].

Польська форма *bać się* утворилася з *bojać się* у результаті контракції групи голосних *-oja-*, подібно як *stać* із *stojąc* та *pas* із *pojas* [Brückner, с.10]. Форма без стягнення послідовно зберіглася у більшості діалектів польської мови, пор. *bajac się, bojać się, bojeć się* [SGPK 1, с. 34–35], *boić się, bojoć się* [SGP 2, с. 348, 352] з аналогічним до сучасного значенням.

Цікавим є припущення сучасного польського етимолога А. Баньковського про те, що постфікс *się*, з яким уживається досліджуваній вербатив, є свідченням існування давнього праслова **bojiti* з каузативним значенням "страшити, лякати когось" [Bańkowski 1, с. 34]. Проте в деяких діалектах польської мови нам удалося зафіксувати форми без постфікса, сенс яких їх є синонімічним до значення дієслова *bać się*, пор.: "*Jedzie, družba, jedzie, Nie boi nikogo*", "*Nie bój, malenki!*" [SGPK 1, 34].

Основне питання, що постає при етимологізуванні псл. **bojati se*, є відтворення первинного значення праслов'янської форми.

У науковій літературі існує кілька етимологічних версій походження цієї лексеми, найпоширенішою і достатньо обґрунтованою з яких є точка зору, згідно з якою псл. **bojati se* зводиться до того самого кореня іє. **b^hoi- / b^hai- / b^hi-*, що й псл. **biti* [Zubaty 1, с. 79–90; Sławski 1, с. 25]. Паралелями подібного семантичного розвитку від сфери суто соматичних відчуттів, пов'язаних із неприємним впливом дотику, до сфери емоційно-афективних станів у лексико-семантичному полі страху можна вважати пол. *przerazić się*, де значення "злякатись" є вторинним по відношенню до "вдарити, простромити" та пол. *trwoga*, яке походить від псл. **terti* "терти" → "мучити". Пор. також кашуб. *cěsk* "неспокій, страх, переляк" < **tiskati* "давити, тиснути, притискати" [SEK 1, с. 200].

У старопольську добу дієслово *bać się* означало "непокоїтись", пор.: "*Boym szye tego a proszmy wasz: nawczycze nasz*" [Sstp 1, с. 56] і мало паралельну форму *bojeć się*, а також низку похідних префіксальних корелятивів – *obać się, ubać się, wzbać się, ubawać się*.

У процесі історичного розвитку лексема розширила своє значення і вже у XVI ст. означала "відчувати страх; передбачати щось; непокоїтись; відчувати відразу", пор.: "*Czego Sie zly człowiek boi / to rado przychodzi nań*" [SP XVI 1, с. 277]. До вторинних належали лексико-семантичні варіанти "бути слухняним, покірним", "слухатись, шанувати, поважати когось", "захоплюватись кимось", "рахуватися з кимось" – "*Alexander SynPhilipow...ktory Sie krolem wSzego Swiata nazywa iegoż Sie gwiazdy niebieSkie boiq*", а також "не зносити чогось, підлягати знищенню, гинути під впливом чогось", як правило, із запереченням – "*Drzewo nád rzeką / ktorego korzenie nigdy nie podeSchną / ktore Sie vpalenia i wiátru nie boi / á rodić záwždy może*" [тж].

До похідних формацій у цей період належали префіксальні дієслова *ubać się, zbac się, przybawać się, przyboiwać się*, а також прикметник *bany* "той, якого слід боятись, соромитись, уникати", пор.: "*Dáleko Sie cięzey máyq być báne táyemne nieprzyjáźni niżli yáwne odpowiędzi*" [SP XVI 1, с. 303].

У XVII–XVIII ст. аналізований вербатив мав значення "лякатись, страшитись, непокоїтись" – "*Niech nienawidzą, byle by się bali*", а також "боятись когось / чогось" – "*Nietylko okrutnych zwierząt, ale i maluczki robaczków boją się ludzie dla jadu, który jest przy nich*" та в колокації з прийменником *o* означав "переживати, турбуватись за когось" – "*Ja o pana mego... bać się przestane, aż go bóg do Krakowa zdrowego przyniesie*" [Linde 1, с. 141].

До похідних утворень в аналізований період, яких сучасна польська мова не засвідчує, належали лексеми *bojaźny* ("*Dzika koza jest zwierzę bardzo bojaźne*"), *bojaźnięc* "лякатись, відчувати страх" ("*Gdyby czarci nową o tym wieść mieli, znowuby zbojaźnieli*") та nomina attributiva *bojaźliwiec* "трус, боягуз" ("*Jak bojaźliwiec ostatni od walki się oddalił*") [тж, с. 142–143].

У XIX–XX ст. дієслово *bać się* вживалося зі значенням, наближеним до сучасного [SW 1, с. 81].

Щодо питання про іменниковий корелят вербатива псл. **bojati se*, який би мав форму **bojъ*, то його продовження знаходимо лише в сучасній польській колокації *mieć boja*, що вживається, як правило, у розмовній мові в жартівливому контексті [SFJP 1, с. 107; SJPSz 1, с. 174]. Серед історичних словників поодинокі фіксації лексеми *boj* у формі родового відмінка однини містить лише Словник польської мови XVI ст., пор.: "*Kączká iáko ná psie raz / niemáSz w niey boiu / Ná to mieySce gđzieš Strzelil /mknie by do pokoiu*" [SP XVI 2, с. 301]. У деяких діалектах польської мови фіксується ад'єктив *bojny* "який викликає страх, жаж; грізний, жакливий" [SGO, с. 34], "полохливий, лякливий" [SGP 2, с. 352], словотвірна будова якого може свідчити про те, що його мотивуючою основою був субстантив *boj*.

Автори Варшавського словника, наводячи етимологічне витлумачення пол. *obawa*, виводять цю лексему з псл. **BOJ* > *O* + **Bawa* [SW 3, с. 438]. Згадаймо також зафіксований Є. Желехівським у його "Малоросійсько-німецькому словнику" український зворот *mae боя* зі значенням "боїться" [Желехів. 1, с. 29], а також іменник *biu* "страх", відомий діалектам української мови [ЕСУМ 1, с. 242].

Від дієслова **bojati se* за допомогою суфікса *-zнь* на праслов'янському ґрунті утворився іменник типу nomina actionis **bojazнь*, континуанти якого широко представлені в усіх слов'янських мовах із загальним значенням "страх, неспокій", пор. пол. *bojaźń*, нлуж. *bojazń*, влуж. *bojazń*, чес. *bázeň*, слц. *bázeň*, болг. *bojazъn*, укр. *bojazнь*, блр. *bojazь* та ін.

У старопольській та середньопольській періоди цей іменник виражав сенс "боязнь Бога", пор.: "*Boiazni boszej naucző was*" [Sstp 1, с. 124; Linde 1, с. 142], а похідний прикметник *bojaźliwy* означав, поряд з "лякливий", "богобійний" – "*A człowiek ten byl sprawyedlywy a boyaszlywy*" [Sstp 1, с. 123]. Зауважимо, що релігійний компонент у семантичній структурі цієї лексеми зберігся й досьогодні. Синонімічними лексемами були ад'єктив *bojaźny* і його дериват *bojaźność*. У XVI ст. субстантив *bojaźń*, крім значення емоційного переживання, мав сему "послушання, повага, шана; обережність, делікатність" [SP XVI 2, с. 304–308].

Словник польської мови XVI ст. фіксує рідкісну форму досліджуваної лексеми – *baźń*, яка утворилася у результаті контракції голосних, про що вже йшлося, від *bojaźń* за аналогією *bać się* < *bojać się, stać* < *stojąc* тощо. Пор. також пол. діал. *baźń* – "*Kiedyby nie było kaźni, toby też nie było baźni*" [SGPK

1, с. 101] та заст. *baźń, baźnienie* "боязнь" [MSZP, с. 19]. Однак підкреслимо, що ці фіксації є поодинокими, в сучасній польській мові існує форма без стягнення.

У польській, а також чеській та словацькій мовах функціонують продовження від **obojawa, *obavati się*, похідних від дієслова **bojati się*, пор. пол. *obawa* "непокої у передчутті зла", *obawiac się* "відчувати страх, непокоїтися" та чес. і слц. *obava* із загальним значенням "страх, побоювання, тривога" [Brückner, с. 369; Zubaty 1, с. 213; SW 3, с. 438; ЕСУМ 4, с. 125]. В українській мові іменник *обава* вважається запозиченням із польської з аналогічним сенсом [ЕСУМ 4, с. 125]. Старопольська мова не засвідчує відповідних найменувань. У XVI ст. аналізований вербатовий *obawiac się* мав два значення, перше з яких мало сему тривоги – "сподіватись, що може статись щось погане", пор.: "*Lecz Sie wprawdzie obawiam / by Sie nie zemściła Nad Sobą własną ręką / by Sie nie zabiła*", а друге означало "відчувати страх" [SP XVI 19, с. 56–57]. Іменника *obawa* словник відповідної доби не фіксує.

Як свідчать лексикографічні джерела, досліджуваній емотив з'явився в польській мові приблизно у XVIII ст. А. Баньковський наводить дату появи цього слова – 1785 р. і приписує його авторство Й. Пишибильському [Bańkowski 2, с. 331].

Відомий письменник і публіцист епохи Просвітництва Ю. У. Немцевич подав таке визначення цього стану людської психіки: "*Obawa, pośredni stan bojaźni, w którym człowiek, lubo się lęka nieprzyjemnego zdarzenia, nie jest atoli pewnym, że się zdarzy, nie jest bez nadziei, że odwróci*" [Linde 3, с. 371]. У цей період у польській мові функціонували такі похідні від дієслова *obawiac się*, як префіксальний модифікаційний дериват *przybawiac się* "побоюватися" [MSZP, с. 270], прикметники *obawiany* "якого бояться" ("*Nad całą puszcza powinien być przełożony człowiek obawiany, w sztuce leśnej doskonały*") й *obawny* "такий, якого варто побоюватися" ("*Żale prawdziwe w jej sercu obawne; Gdyby zdradzieckie, nie były by jawne*") [Linde 3, с. 371].

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків у цьому науковому напрямку. Страх як один із фундаментальних психічних феноменів яскраво і багато об'єктивований у польській мові за допомогою численних засобів номінації, дескрипції та експресії. Комплексний семантико-структурний та історико-етимологічний аналіз домінантного вербалізатора цього переживання – дієслова пол. *bać się* «боятися» та низки його похідних – дав змогу виявити, що досліджувана емоція має свою специфіку в аспекті тлумачення, мотивації, вираження, а також значеннєвої і формально-дериваційної еволюції. Перспективою подальших пошуків у галузі всебічного відтворення мовної картини емоційного світу людини (на матеріалі польської мови у порівнянні і зіставленні з іншими слов'янськими мовами) вважаємо поглиблене дослідження всіх конститuentів, які формують лексико-семантичне поле «Страх».

Література:

1. Лазуренко О.О. Психологія емоцій: підручник. К.: Книга плюс. 2018. 264 с.
2. Wierzbicka A. Kocha, lubi, szanuje. Warszawa: Wiedza Powszechna. 1971. 279 s.

Джерела:

1. ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: В 7-ми тт. Гол. ред. О. С. Мельничук. К.: Наукова думка, 1982-2002. Т. 1–4.
2. Желехів. – Желехівський Є., Недільський С. Малорусько-німецький словар. Львів, 1886. Т. 1–2.

3. Bańkowski – Bańkowski A. Etymologiczny słownik języka polskiego. Warszawa: PWN, 2000. Т. 1–2.
4. Boryś – Boryś W. Słownik etymologiczny języka polskiego. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2005. 864 s.
5. Brückner – Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1970. 806 s.
6. ISJP – Inny słownik języka polskiego / Red. nac. M. Bańko. Warszawa: PWN, 2000. Т. 1–2.
7. Linde – Linde S. B. Słownik języka polskiego. Lwów: W drukarni Zakładu Ossolińskich, 1854-1860. Т. 1–6.
8. Machek ESJČ – Machek V. Etymologický slovník jazyka českého. Praha: ČSAV, 1968. 866 s.
9. Machek ESJČS Machek V. Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. – Praha: ČSAV, 1957. 627 s.
10. MSZP – Mały słownik zaginionej polszczyzny. Red. naukowy F. Wysocka. Kraków: Wydawnictwo Lexis, 2003. 397 s.
11. NKPP – Nowa księga przysłów polskich. Red. nac. J. Krzyżanowski. Warszawa: PIW, 1969-1978. Т. 1–4.
12. PSWP – Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny / Pod red. H. Zgólkowej. Poznań: Kurpisz, 1994-2004. Т. 1-48.
13. SA – Dąbrowka A., Geller E. Słownik antonimów. Białystok: Horyzont, 2000. 874 s.
14. SEK – Boryś W., Popowska-Taborska H. Słownik etymologiczny kaszubszczyzny. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, 1994-2004. Т. 1–4.
15. SFJP – Słownik frazeologiczny języka polskiego. Pod red. S. Skorupki. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1974. Т. 1–2.
16. SFPW – Kurcz J., Lewicki A., Sambor J., Szafran K., Woronczak J. Słownik frekwencyjny polszczyzny współczesnej. Red. Z. Saloni. Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1990. Т. 1–2.
17. SGO – Kąś J. Słownik gwary orawskiej. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2003. 1091 s.
18. SGP – Słownik gwar polskich. Pod red. M. Karasia. Warszawa, Kraków, Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1982–1994. Т. 1–5.
19. SGPK – Karłowicz J. Słownik gwar polskich. Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności, Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1900–1911. Т. 1–6.
20. SGŚ – Słownik gwar śląskich. Red. nauk. B. Wyderska. Opole: Państwowy Instytut Naukowy, Instytut Śląski w Opolu, 2001. Т. 1–5.
21. SJPSz – Słownik języka polskiego. Pod red. M. Szymczaka. Warszawa: PWN, 1995. Т. 1–3.
22. Skaszub – Sychta B. Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej. Wrocław, Warszawa, Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1967–1976. Т. 1–5.
23. Sławski – Sławski F. Słownik etymologiczny języka polskiego. Kraków: TMPI, 1952–1978. Т. 1–5.
24. SP XVI – Słownik polszczyzny XVI wieku. Pod red. R. Mayenowej. Wrocław etc: PAN, 1966–2004. Т. 1–31.
25. SSG – Słownik syntaktyczno-generatywny czasowników polskich. Pod red. K. Polańskiego. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1980–1992. Т. 1–5.
26. Sstp – Słownik Staropolski / Pod red. S. Urbańczyka. Wrocław etc.: PAN, 1953–2001. Т. 1–11.
27. SW – Słownik języka polskiego. Ułoż. pod red. J. Karłowicza, A. Kryńskiego i W. Niedźwiedzkiego. Warszawa: Nakładem prenumeratorów w drukarni E. Lubowskiego i S-ki, 1900–1927. Т. 1–8.

Askerova I. Polish emotive *bać się* 'to be afraid': synchronic-diachronic characteristics

Summary. This article is dedicated to a comprehensive description of the semantic, structural, and valency characteristics of the Polish verb "bać się" (to be afraid) in contemporary synchronous usage, as well as conducting an in-depth historical and etymological analysis

of the corresponding lexeme (and its derivatives). Fear is one of the fundamental psychological phenomena. Linguistic consciousness perceives and evaluates it as a negatively connoted mental state, but from a biological and psychological perspective, this experience plays an important protective role in humans (and animals) in the face of real or apparent danger. The studied emotion is quite widely objectified in the Polish language. Thus, the lexico-semantic field "Fear" includes a number of narrower paradigmatic formations: the group of feelings of fear, the group of causing fear, the group of propensity to feel fear, the group of appearance of fear, etc. All significant parts of speech – nouns, adjectives, verbs, adverbs, analytical forms, and phraseological expressions- are used to nominate and describe the corresponding emotion in the Polish language. The analysis of frequency indicators and semantic features proved that the core of the corresponding lexico-semantic field belongs to the verb "bać się," which denotes a strong emotional experience of fear. The motivation for "bać się" is usually a feeling of direct, real threat, whereas in derivative emotions, such as "obawa" (apprehension) and "bojaźń" (dread), the semantic feature "intellectual assessment of the situation" predominates over the meaning of "emotion, experience." In addition, while humans mostly experience emotions like "obawa" and "bojaźń," "bać się" is

characteristic of both humans and other living beings. The analyzed verb has a large derivational potential, manifested in the presence of several derivative formations. The study of the valency characteristics of the emotional predicate allowed us to establish the models of control of the corresponding verb and the syntactic constructions into which it enters.

The conducted historical-etymological analysis of the verb *bać się* proved that this verb, as well as its derived noun *bojaźń*, belongs to the Slavic lexical fund. The lexeme *obawa* belongs to the group of Polish-Czech-Slovak-Ukrainian isoglosses. The study of emotional vocabulary in two chronological planes – synchrony and diachrony – proves the expediency and effectiveness of such a combination in establishing and analyzing the corresponding fragment of the linguistic picture of the inner world of a person. The reconstruction of the original internal form of the names of emotions allows a more complete disclosure of their integral meaning in the Polish language and culture, and tracing the semantic and formal-derivational evolution of these units makes it possible to more fully highlight the changes that have occurred in the consciousness and worldview of language speakers.

Key words: emotive vocabulary, linguistic worldview, semantics, etymology, internal word form, synchrony, diachrony.